

УДК 1«654»(73)

Менжулін В. І.

СМІШНЕ, ПУСТЕ ТА СУМНЕ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Статтю присвячено книжці відомого американського філософа Гаррі Франкфорта «Про булізм», публікація якої стала помітною подією у філософському окитті США 2005 р. Автор статті намагається показати, що дана книжка, незважаючи на її дещо «легковажну» назву, насправді підитовхує до досить серйозних роздумів стосовно сучасного стану філософії, причому не тільки в США, а й в Україні.

Більшість із тих, хто пише про загальний стан філософії в сучасному світі, готові з тими чи іншими застереженнями використовувати як базову метафору опозицію *континентальної та острівної* (переважною мірою - аналітичної) традицій. Під континентальною філософією мають на увазі численні філософські напрями, що домінують у Європі, тоді як до острівної традиції відносять провідні філософські уподобання представників англосовної цивілізації (головним чином її теперішнього основного стовпа - Сполучених Штатів Америки). Широко визнаною є думка, що головною відмінністю острівної традиції від континентальної є більша схильність першої до сцієнтизму та академічної серйозності. Відповідно, коли розмова заходить про такі «не зовсім серйозні» форми філософування, як, скажімо, іронія, ледь не одразу виникає почуття, що їх краще шукати саме в роботах європейських

мислителів. Майже апіорно припускається, що європейці у своєму філософуванні є більш розкутими, релаксованими, тоді як американці більш схильні до інтелектуального пуританізму. Це досить спрощене припущення. Для ілюстрації його обмеженості пропонуємо придивитися до однієї «дисидентської» праці, яка за стилем виглядає не дуже «американською», але належить саме американцеві та принаймні у певному сенсі може бути визнаною не менш американською, ніж деякі з праць стійких прихильників стандартів аналітичної філософії.

Вагомі підтвердження припущення, що в даному випадку ми маємо справу із по-справжньому *американським* феноменом, дає сама Америка. Книжка, про яку йдеться, стала однією з головних подій у філософсько-книговидавничій справі на території США в 2005 р. Цей невеликий елегантний томик¹, що з'явився у про-

¹ Невеликий формат (16 * 11 см), лише 68 сторінок, але у твердій обкладинці та за дуже пристойною ціною - \$9.95.

дажу ще в січні 2005 р., на момент написання цієї статті (лютий 2006-го) залишався на одному з перших місць у списку філософських бестселерів у найбільшій в Америці книготорговельній мережі *Barnes&Noble*¹. Протягом зовсім поки що недовгого періоду свого існування ця книжка вже привернула до себе величезну увагу ЗМІ. Наприклад, за допомогою пошукової системи *Google* дізнаємося, що тільки в Інтернеті про неї згадується близько 400 000 разів. А ще, скажімо, у серпні 2005 р. у журналі *The New Yorker* (одному з найпопулярніших та найвпливовіших періодичних видань у колах американських інтелектуалів) з'явилася велика критична стаття, значну частину якої було присвячено саме цьому виданню [3].

Отже, що ж це за книжка? Хто її видав? Хто написав? Комбінація, яка виникає з відповідей на ці запитання, може виявитися дещо несподіваною для слуху багатьох шанувальників філософської вишуканості та академічної коректності. В короткій довідці, поданій наприкінці книжки, написано, що її автором є Гаррі Франкфорт - прославлений філософ моралі, заслужений професор департаменту філософії Принстонського університету. Опублікував книжку видавничий дім того самого університету, який, до речі, зовсім не безпідставно вважається однією з найзначніших академічних установ світу. Тобто все дуже респектабельно. Налаштовує на глибокий респект і академічний стаж автора, який лише докторський ступінь має вже 52 роки (з 1954 р.), а ще до приходу в Принстон устиг стати членом Американської Академії мистецтв та наук і побувати завідувачем департаменту філософії не менш славетного Єльського університету (1978-1987)². Однак з назвою книжки цього поважного наукового працівника ситуація дещо інша: почувши її вперше, *дуже важко втриматися від усмішки*. Річ у тім, що мовою оригіналу книжка Гаррі Франкфорта називається «*On Bullshit*» [2].

Далі починаються ускладнення - лінгвістичного та морального гатунку³. Варіантів перекладу цієї короткої назви - ціла низка, однак авторів статті, як не філологу, важко сказати, який з них буде водночас і філологічно точним, і морально прийнятним. У багатьох канонічних слов-

¹ Інформацію взято з офіційного сайту V&N [4]. Станом на 08.02.06 р. книжка посідала перше місце у списку із близько двадцяти тисяч (19988) найменувань у підрозділі «Основні галузі філософського дослідження» (Nonfiction > Philosophy > Main Branches of Philosophical Study).

² Інформацію взято з Інтернету [5].

³ Мабуть, тому, що йдеться все ж таки про філософа моралі!

никах цього слова просто немає⁴. Гігантський електронний англо-російський словник *Abby Lingvo* (версія 9.0) дає такі варіанти: «абсурд», «ерунда», однак попереджає, що слово «*bullshit*» є *грубим*. Не дуже лагідними є значення й тих слів, з яких «*bullshit*» утворилось. Слово «*Bull*» означає не тільки папську буллу, але й «бук; буйвол; самець кита, слона, аллигатора и др. крупных животных», «бычачий, бычий», а окрім того, має такі сленгові значення, як «шпик; полицейский», та, що, на нашу думку, найбільш важливо, може також перекладатися як: «явная нелепость, противоречие; вздор; враки». Із словом «*Shit*» теж все «ОК». В *Abby Lingvo* зазначається, що цей іменник належить до сленгу, є грубим та означає «а) дерьмо; б) понос; 2) вздор, чушь собачья; 3) дерьмо, дрянь (о человеке)».

Не виключено, що в багатьох читачів уже є свої, досить оригінальні та стійкі уявлення стосовно значення цього слова, широко відомого далеко за межами англомовного світу. Принаймні, той, хто бачив хоча б декілька американських фільмів із синхронним перекладом, добре знає, що слово «*bullshit*» вживається крутими або поганими американськими хлопцями чи дівчатами в тих ситуаціях, у яких наші співвітчизники користуються набором слів, який у нас прийнято вважати лайкою⁵. Можемо тільки припустити, що найадекватнішим з лінгвістичної та моральної точок зору українським еквівалентом може служити слово «пусте», хоча такі варіанти, як «дурне», «дурниці», «ахінея», «порожня балаканина», «демагогія», «пустодзвонство», або російські «трёп», «чушь», «дребедень» та ціла низка менш академічно коректних глумачень теж мають право на існування. Але з метою уникнути звинувачень у некоректності, нецензурності або ущемленні чийось прав на інтерпретацію перекладемо у назві цієї праці лише те, що ніяких різночитань не викликає. Отже, придивімося уважніше до книжки Гаррі Франкфорта під назвою «Про булшіт». Починається вона із констатації актуальності проблеми та великих труднощів з установленням точного значення слова «булшіт» в межах власно англійської мови:

Одна з найбільш визначних рис нашої культури - те, що в ній так багато булшіту. Це відомо кожному. ... Більшість людей глибоко впевнені у своїй здатності розпізнати булшіт та не потрапити під його владу. Отже, це явище поки не викликало серйозних роздумів і не стало предметом ґрунтовного

Див., напр.: [7].

Якщо не матюком...

дослідження. Внаслідок цього у нас немає чіткого розуміння, що таке булшіт, чому його так багато і які функції він виконує. ... Іншими словами, у нас немає теорії [булшіту] [2, р. 1-2].

Про актуальність булшіту в Америці та - що для нас куди важливіше - в Україні (зокрема, у нашому філософському житті) поговоримо згодом, але спочатку бажано розібратися з його значенням. З повсякденного вживання цього слова зрозуміло, що булшіт є різновидом повідомлення. Булшіт говорять (або пишуть, або передають якимось іншим чином¹) одні люди іншим, причому ті, кому його говорять, якщо вже вони *визнали це булшітом*, особливої радості не відчують. Слухати або читати булшіт не хочеться. Це загальновизнано. Але що робить булшітове повідомлення небажаним? Чому його не хочуть слухати? Тому, що воно є хибним, вводить в оману? Принаймні, таке припущення спадає на думку одним з перших. Однак це помилкове припущення, наполягає Гаррі Франкфорт.

Скориставшись як інсайтами деякими мудрими думками та сентенціями зі спадщини поетів Генрі Лонгфелло та Езри Паунда, а також філософа Людвіга Вітгенштайна, Франкфорт формулює власну теорію, згідно з якою булшіт - це зовсім необов'язково свідомо (та навіть несвідомо) брехня. Булшітом може стати будь-яке, *навіть істинне* повідомлення, якщо суб'єкта, котрий це повідомлення робить, цікавить що завгодно, окрім власно його *істинності*. Принципова, сутнісна ознака булшіту в тому, що його транслятор (або ретранслятор) абсолютно не турбується, чи збігається те, що він говорить, з тим, про що він говорить. Проблема булшітера (людини, яка говорить булшіт) зовсім не в тому, що він або вона не досягає у своїх висловленнях істини, а в тому, що навіть і не намагається її досягти. За словами Франкфорта, сутністю булшіту є зовсім не бажання збрехати, а «байдужість до справжнього стану речей» [2, р. 34]. Саме ця риса (байдужість) робить булшіт, на нашу думку, дуже небезпечним як із загальнолюдської, так і з суто філософської точки зору.

Справа в тім, що феномен байдужості у випадку з булшітом має дзеркальний характер. Саме через те, що головною ознакою та метою булшіту зовсім необов'язково є брехня, суспільство ставиться до булшітерів досить толерантно: «Факт викриття, як правило, має менш суворі наслідки для булшітера, ніж для брехуна» [2, р. 50-51]. Буквальної омани немає, ну і слава

¹ Вітчизняний сленг дає ще один прекрасний варіант - булшіт «несуть».

Богу, - так, мабуть, можна пояснити причини цієї різниці у ставленні суспільства до брехунів та булшітерів. Останні байдужі до істини, а ми - до них. Однак подібне заспокоєння - ризикована річ. Толерантність до булшіту дає йому унікальну можливість - плодитися та розмножуватися майже безмежно («Одна з найбільш визначних рис нашої культури - те, що в ній так багато булшіту»). Якщо булшіт не такий небезпечний, як брехня, ним можна займатися з користю для себе, не особливо турбуючись при цьому за наслідки. Франкфорт наводить виразний приклад усвідомлення корисності заміни брехні булшітом. Герой роману Еріка Емблера «Брудна історія» [1] робить таке визнання:

Хоча мені було лише сім років, коли вбили мого батька, я досі прекрасно пам'ятаю його самого та дещо з того, що він говорив. ... Однією з перших речей, яким він мене навчив, було: «Ніколи не кажи брехню, коли можеш добитися свого шляхом булшіту» [Цит. по: 2, р. 48].

Яскравий, але далеко не єдиний приклад породженої подібними настроями грандіозної інвазії булшіту в життя людей у постіндустріальних суспільствах (і, зрозуміло, в найпостіндустріальнішому з них, тобто в США) - це, *на нашу думку*, такий могутній ударний механізм сучасної моделі капіталізму, як реклама. Вона давно припинила виконувати (якщо колись виконувала) свою справжню функцію - просто надавати людям істинну інформацію про певні товари, послуги, або, скажімо, суспільно-політичні сили та тенденції або цінності. Замість цього сучасна реклама (як економічна, так і соціально-політична, культурна тощо) майстерно користується останніми досягненнями у галузі інформаційних технологій і з їхньою допомогою відбирає у нас останні шанси подумати про власні потреби та цілі самостійно. За наслідки своєї діяльності реклама несе відповідальність дуже рідко, тому й ставиться до них у більшості випадків просто із стоїчною байдужістю. Незважаючи на те, що перші цікаві кроки у напрямку філософської критики реклами було, наскільки нам відомо, зроблено ще у 50-ті рр. ХХ ст. видатним французьким критиком та культурологом Роланом Бартом [див., напр.: 8], з тих часів ця проблематика не тільки не стала менш актуальною але, навпаки, набула нового звучання і тому потребує подальшого аналізу, зокрема з урахуванням франкфортівських міркувань щодо розростання булшіту та девальвації ідеалу істини в сучасному суспільстві.

Однак сам Франкфорт налаштований значно рішучіше. Він шукає *головного* винуватця дедалі

більшої булштізації людського життя. На таку роль реклама навряд чи підходить, бо насправді вона є лише одним з головних *інструментів* тієї суспільної моделі, що домінує в сучасному світі. Франкфорта ж цікавить фундаментальна ідеологічна матриця. Останньою виявляється один із найсакральніших об'єктів сучасної західної цивілізації та її прихильників в інших регіонах світу (зокрема в Україні). Критика Гаррі Франкфорта сягає аж самої ліберальної демократії та її головних символів віри - громадянського суспільства та свободи слова:

Булшті стає неминучим, як тільки обставини вимагають від когось говорити без знання того, про що він говорить. ... [Це] виникає внаслідок досить поширеного переконання, що на громадянину при демократії лежить відповідальність мати думки стосовно чого завгодно, або принаймні всього, що має відношення до управління справами в його країні [2, р. 64-65].

Прийнято вважати, що широка, або навіть нав'язлива циркуляція некомпетентних висловлювань стосовно чого завгодно може - у найгіршому випадку - вважатися лише маленьким недоліком демократії. В рамках сучасного демократичного суспільства відверті висловлювання нехай навіть абсолютно некомпетентних думок («Я так думаю!») наполегливо підтримуються, тоді як, скажімо, за брехнею зберігається статус досить суворого гріха. Всупереч цим поширеним переконанням Гаррі Франкфорт стверджує, що брехун принаймні в одному аспекті виявляється значно ціннішим для того самого суспільства суб'єктом, ніж булштері. Брехун з більшою повагою ставиться до істини. Задля того, щоб сконструювати власне *брехню*, треба принаймні вважати, що є певна істина, яка цією брехнею викривлюється. Істина, нехай у вигляді протилежного полюсу, але все ж таки залишається у референтному полі брехні. Викриття брехні дає шанс знайти істину. Булшті такої змоги не дає. В цьому його головна конкурентна перевага і головне гуманітарне злодіяння порівняно з брехнею. Остання обмежена та стримується істиною, тоді як булшті від неї абсолютно вільний. Його тріумфальне та все стрімкіше просування територією нашого буття обумовлено саме цією «творчою» свободою - свободою від істини. «Булштері, на відміну від брехуна, не спокушається на істину та не протиставляє їй себе. Він взагалі не звертає на неї увагу. Завдяки цьому булшті є більшим ворогом істини, ніж брехня» [2, р. 61]. Зростання брехні рано чи пізно призведе до знаходження істини, чи принаймні до все потужніших спроб її знайти. Зро-

стання булшті рівнозначне зростанню байдужості до істини: чим більше булшті, тим більше скепсису, та навпаки - чим більше скепсису, тим більше булшті.

Власне констатацією того, що паралельно з руйнацією ідеалу правильного, істинного знання (тобто із зростанням пізнавального скептицизму) відбувається все більше наповнення людського життя булштом, завершується невеличка книжка про цей феномен, написана почесним професором моральної філософії. Кожен вільний оцінювати доробок Франкфорта на свій власний смак та розсуд, але, на нашу думку, повним булштом його міркування все ж таки не назвеш. Особливої уваги заслуговує, як нам здається, занепокоєність цього філософа зростанням у наші часи скепсису щодо ідеалу істини. В цьому плані викладена вище теорія виявляється не такою вже скандально оригінальною, як це може здатися на перший погляд. Дуже близьким до франкфортівської теорії булшті є, скажімо, такий важливий компонент французької філософії ХХ ст., як критика симулякрів, тобто образів, знаків або форм, за якими не стоїть ніяка реальність. Більш того, традиція філософської критики байдужості до реального стану справ існує вже не одне тисячоліття. Насправді їй практично стільки ж років, скільки й самій філософії. Згадаймо, наприклад, заклики елейців відмовитися від пустопорожніх гадок про світ, яким він здається, і стати на шлях осягнення реальності такою, якою вона є насправді.

Однак, мабуть, найвиразнішим (можна навіть сказати - парадигмальним, взірцевим) прикладом філософської стурбованості зростанням обсягів порожньої балаканини є, на нашу думку, сократівська критика софістів. Фактично, геніальний афінянин звинувачував їх у тому ж самому, в чому впливовий сучасний американський філософ моралі докоряє булштеріам, а саме - у байдужості до істини. Дуже символічно, що перший був свідком та співучасником самих перших кроків демократії в історії людства, тоді як другий є членом суспільства, яке вже не одне десятиліття досить наполегливо презентує себе всьому світові як ледь не найвищу фазу в розвитку цього устрою. До речі, цю аналогію можна продовжити: наявний у Франкфорта перехід від критики булшті до критики демократії принаймні схематично нагадує світоглядний шлях, який пройшов найвідданіший учень Сократа (а, можливо, і його творець) - Платон. Правда, як нам можуть цілком слушно зауважити, між Сократом і Платоном з одного боку та Франкфор-

том - з іншого є одна принципова відмінність: розповідаючи про те, як Сократ критикував своїх надто балакучих співвітчизників, Платон не вживав настільки сильних виразів, як булшіт. Ризикнемо запропонувати як пояснення цієї відмінності таку гіпотезу: чим розвиненішою стає демократія, тим комфортніше почувають себе любителі безкарної порожньої балаканини, а це, в свою чергу, зумовлює зростання незадоволення з боку фанатів істини і відповідно підштовхує їх до більш різких випадів на адресу своїх головних конкурентів.

До речі, байдужість до істини з боку реципієнта є ще небезпечнішим явищем, ніж власне продукування булшіту. Булшітять іноді не з доброї волі, а через сувору життєву необхідність. Однак використовують булшіт виключно через духовну та інтелектуальну ледачість або безвідповідальність. Відповідно, чим більше людей будуть небайдужими щодо істинності інформації, що циркулює навколо них, тим меншою буде присутність булшіту в їхньому житті. Бажано тільки, щоб ця небайдужість проявлялася не в протиставленні одному некомпетентному «Я так думаю!» ще одного, не менш некомпетентного «А я думаю не так!». Пошуки істини потребують багато зусиль та часу, й тому ними важко займатися паралельно з активною участю у порожніх дискусіях («bullshit sessions» - є в англійській мові й такий сталий вираз).

Зрозуміло, в загальнолюдських масштабах консенсуси щодо меж, за якими обмін інформацією перетворюється на обмін булшітовими пасажами, досягаються дуже рідко. Однак у межах професійних (особливо - наукових) спільнот імовірність та необхідність досягнення стійких й обґрунтованих згод про те, як зменшити інтенсивність булшітових шумів, є досить значними. На нашу думку, це цілком стосується й вітчизняного філософського простору. Як нам здається, одним із головних булшітогенних чинників у сучасній українській філософії є, як майже в усіх інших галузях людської діяльності, *надлишок інформації*. Істина є економною та аскетичною, вона потребує багато розумових зусиль, але не терпить надлишку говоріння. Коли багато говорять, істина гине, як квітка під проливними дощами або палючим сонцем. Інша справа булшіт - від надлишку говоріння він почуває себе все краще й краще.

Говорити й писати сучасному українському філософові заради простого професійного виживання треба навіть тоді, коли сказати абсолютно немає чого. Внаслідок зростання мінімальних розмірів кваліфікаційних робіт, підвищення

ВАКівських нормативів щодо кількості публікацій, необхідних для отримання академічних ступенів та звань, неминуче зменшується увага та послаблюються вимоги власне до змісту робіт і відповідно збільшуються обсяги філософського булшіту. Не сприяє пошукам істини й надто велика кількість інших формальних вимог, що виставляються ВАКом перед професійними науковцями. Виконання цих вимог нерідко відбирає стільки часу та сил, що на пошуки істини їх може просто не залишитися. Поява все нових та нових філософських підручників, навчально-методичних посібників, так само як і факультетів, журналів, сайтів та порталів, конференцій та семінарів, круглих столів та симпозіумів призводить, всупереч обіцянкам прихильників відкритого суспільства¹, до зростання пізнавального скепсису. Інфляція форми майже неминуче обертається девальвацією змісту: «Нас багато, одні вважають так, інші - по-іншому, треті - ще якось, отже, про істину спробуємо поговорити наступного разу».

Отже, книжка зі смішною назвою, присвячена аналізу пустого, спонукає до досить сумних висновків. Утім, не виключено, що автор цієї статті, перебуваючи під впливом роботи Гаррі Франкфорта, надто драматизував ситуацію. Може, ніякого особливого постання булшіту в нас немає і це питання є актуальним тільки для І американської філософії? Зрозуміло, на таке питання остаточно зможе відповісти тільки все українське філософсько-професійне співтовариство, причому не одразу, а поступово - після тривалих роздумів. Однак певні аргументи на користь припущення, що принаймні елементи драматизму (чи трагікомізму) все ж таки мають місце, можна знайти у нашій більш ранній публікації, в якій було проаналізовано низку філософських дисертацій, пов'язаних із вченням К.-Г. Юнга та захищених в Україні протягом останніх років [9]. Виявилось, що дуже часто змістовне «новаторство» у захищених та визнаних ВАКом дослідженнях є похідним від не зовсім коректного, дещо свавільного, не завжди внутрішньо послідовного та не особливо корисного тлумачення спадщини відомого швейцарського мислителя. Тоді, бажаючи «не драматизувати ситуацію», ми не знайшли нічого кращого, ніж скористатися для позначення цих фактів індифе-

¹ Автор концепції відкритого суспільства Карл Поппер був не тільки затятим прихильником зростання кількості філософських дебатів, але й великим шанувальником істини.

рентності до істини¹ термінологією Річарда Рорті та кваліфікувати ці «винаходи» як акти «прагматичної реконтекстуалізації». До речі, в основу тієї статті було покладено матеріали доповіді, зроб-

леної на теоретичному семінарі кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА у січні 2005 р., тобто того самого місяця, коли у світ вийшла книжка Гаррі Франкфорта «Про булшіт».

Ambler E. Dirty story: a further account of the life and adventures of Arthur Abdel Simpson.- New York: Atheneum, 1967.-269 p.

Frankfurt H.-G. On Bullshit.- Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005,- 68 p.

Holt J. Say anything. Three books find truth under cultural and conceptual assault.- The New Yorker.- August 22, 2005.- Pp. 69-74.

<http://www.barnesandnoble.com/>

<http://www.princeton.edu/pr/news/00/ql/0228-frankfurt.htm>

6. <http://www.pupress.princeton.edu/titles/7929.html>

7. Аракин В. Д., Выгодская З. С., Ильина Н. Н. Англо-русский словарь: Ок. 36 000 слов.- 13-е изд., стереотип.- М.: Русский язык, 1990.- 608 с.

8. Барт Р. Мифологии / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Зенкииа.-М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2004.- 320 с.

9. Менжулін В. І. Нові пригоди архетипів II У зб.: Актуальні проблеми духовності.- Вип. 6.- Кривий Ріг: КДПУ, 2005.-С. 111-128.

V. Menzhulin

LAUGHABLE, IDLE AND SORROWFUL IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY

The article is devoted to the book «On Bullshit» by a famous American philosopher Harry Frankfurt, which publication has become a remarkable event in the philosophical life of the USA in 2005. As the article's author tries to demonstrate, the book, despite its somewhat frivolous' title, can actually inspire rather serious reflections on the contemporary state of philosophy, not only in the USA but in Ukraine as well.

¹ В и трьох наивизначніших у сучасному академічному світі іпостасях - істина як відповідність реальності (кореспондентка теорія істини), істина як внутрішня узгодженість (когерентна теорія) та істина як корисність (прагматична теорія).